

Veres András:

A NYUGAT FORRADALMA (1906–1919)

Háttér: a századforduló kulturális megosztottsága

A századfordulón nemcsak az ország politikai irányításában dominált az öntelt és bezárkózó, magyarkodó mentalitás, hanem a – városi kispolgárság által is kedvelt – magyarnótázó, népszínműért lelkesedő közízlésben is. A hivatalosság a jellegzetes magyar életformát továbbra is falusiasnak, a magyar életszemléletet pedig „józanul idealistának” hitte és hirdette. Nem akarta tudomásul venni, hogy az 1867-es kiegyezés után meginduló nagyipari fejlődés és polgárosodás újfajta városi kultúra kialakulásával jár együtt, a városi (jelentős százalékban zsidó) értelmiség szellemi tájékozódása pedig a liberalizmustól a szocializmusig és anarchizmusig terjedő eszmeáramlatok térhódítását hozza magával. Mindezt „idegen divatként” utasította el, és a felszínen sokáig úgy látszott, hogy sikerrel dacol a kihívásokkal szemben, mert az új irodalmi és kulturális fórumok, mozgalmak többnyire rövid életűek voltak.

Paradox módon az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi – azaz „nemzetek fölötti” – kerete is segítette az új irányzatok megismerését és honosítását. Budapest Béccsel versengett és mindenekelőtt a császárvárost próbálta túlszárnyalni – s ebben nagy szerepet játszott a magyar nacionalizmus is. De a versengés kikényszerítette a nyitottságot. Bécsen

Részletek egy angolul megjelenő kézikönyv egyik irodalomtörténeti fejezetéből.

keresztül jutott el hozzánk Wagner, majd Brahms zenéjének kultusza. A tetemes költséggel épült és fenntartott budapesti opera zenekara élén évekig Gustav Mahler állt, a korszak kiváló osztrák-német karmestere és zeneszerzője. Bár képzőművészeink elsősorban Párizsra, Berlinre és Münchenre figyeltek, Bécs kulturális vonzása is jelentős – Gustav Klimt szecessziós festészetének és Richard Strauss szecessziós zenéjének hatása egyaránt számottevő.

Budapest és a városi Magyarország gyors növekedése, melyet az egymást váltó kormányok jól felfogott érdekből támogattak, kikényszerítette, hogy két évtized alatt felnevelődjék a modern újságot és irodalmat olvasó közönség, amely innen tájékozódott az élet gyakorlati problémáiról is (ahogy félévszázaddal később a televízióból, napjainkban pedig az internetről). 1906-ban Magyarországon már 1878 lap jelent meg, egyedül Budapesten 39 nagyobb napilap. Érthető, hogy ekkor igen magasan állt az újságírás presztízse. A korszak legtöbb írója újságíró is, ami nemcsak azt jelentette, hogy ebből élt, hanem azt is, hogy szépprózájában is tudósított és leleplezett, vagy épp ellenkezőleg, a megvetett közönséges világgal szemben kereste az alternatívájaként elképzelt eszményi világot.

Bár a legnagyobb példányszámú, befolyásos lapok – mint Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapja* (1881–1939) vagy Herczeg Ferenc *Új Időkje* (1894–1949) – nacionalista-konzervatív szelleműek, létrejöttek azok a fórumok is, amelyek a modernizációt támogatták. A Vészi József szerkesztette polgári liberális *Budapesti Naplónak* (1896–1918) még viszonylag kicsi tábora volt, de Ady és az új irodalom népszerűsítésével felbecsülhetetlen hatást tett a kortársakra. A Miklós Andor által alapított *Az Est* (1910–1939) újszerű

tördelésével és szerkesztésével már a legnépszerűbb lapok közé emelkedett, és az 1920-as években ugyancsak fóruma lett az új magyar irodalomnak.

Az 1900-as évtizedben fellépő generáció:

a „második magyar reformnemzedék”

Az igazi fordulatot a kilencvenes évek irodalma készítette elő és a századelő irodalma valósította meg. Lehet vitatkozni azon, hogy melyik évszámhoz kössük: Ady Endre első, a magyar költői hagyományokkal radikálisan szakító *Új versek* című kötete megjelenéséhez (1906) vagy pedig a századelő, sőt a századközépnek is legjelentősebb irodalmi folyóirata, a *Nyugat* indulásához (1908). Ám a fordulat tényét már a kortársak is érzékelték. A műfajok súlyában is szembetűnő a különbség a kilencvenes és a rá következő évtized között: míg korábban egyeduralkodó a széppróza, az utóbbiban – mintegy félszázad után – ismét a líra tört élre.

1906-ig a magyar író általában jogot végzett vagy jogi tanulmányokba belekezdett újságíró (mint Ady Endre is). A többi művészeti pálya már „szakosított”: a zenész zeneakadémiát végzett, a festő valamelyik befutott mester iskolájában tanult. Az 1906 körül jelentkező írónemzedék már nem a jogon kezdte tanulmányait, hanem a bölcsészeten. A pesti bölcsészkaron Négyesy László stílusgyakorlati szemináriumán került össze először Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső, továbbá Csáth Géza, Tóth Árpád és Balázs Béla; az egyetemi hallgatók számára létesített Eötvös Kollégiumban pedig Szabó Dezső, Kodály Zoltán (aki a zenei stúdiumok mellett a magyar és német szakot is látogatta), valamint Horváth János, a későbbi kiváló irodalomtörténész.

Az ifjúkori levelezésekből tudni lehet, hogy Jászi Oszkár, Szabó Ervin és elvbarátaik – vagy a nemzedék más kiválóságai, mint Horváth János, Szekfű Gyula vagy Lukács György is – milyen tudatosan, eltökélten vágtak neki annak, hogy a tudomány egyik-másik területét meghódítsák és a magyar kultúra lemaradását kiküszöböljék. A költőpalánták elképesztő tudásszomját, széles európai tájékozódását és új irodalmat teremtő ambícióját jól érzékelteti az ifjú Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula levelezése.

A századfordulón vált az irodalmi élet legfontosabb színhelyévé a kávéház. A kávéházban töltötték el az írók napjuk nagy részét, itt írták meg és olvasták fel először műveiket, itt szerkesztették a lapokat és fogadták a munkatársakat, itt vitatták meg társaságban az irodalmi és politikai híreket, s játszották a különféle szellemi tornákat. A kávéházak „szakosodtak”: külön törzshelyük volt az artistáknak, a színészeknek vagy a festőknek. A véleményvezér személyiségek körül valóságos „udvartartás” alakult ki. Ady Endre kedvenc törzshelye a Három holló volt, Molnár Ferencé a New York, Karinthy Frigyesé a Hadik kávéház, Kassák Lajosé a Meteor. A Centrál Kávéházban tanyáztak a *Nyugat* írói, de a velük később látványosan szakító Szabó Dezső is, aki „kissé távol, külön asztalnál, gögös, dantoni arcával” trónolt, hogy „hadd lássák az arcán, mennyire utálja őket”.

Új jelenség – ami összefüggött a női emancipáció igényével – a viszonylag nagy számú nőíró jelentkezése, akik közül többen jelentős műveket jelentettek meg (Erdős Renée, Lesznai Anna, Kaffka Margit). A századforduló még erősen patriarchális légkörében már ez is kihívásnak számított, az pedig végképp, ha nő léteire nyíltan szólni mert a testi szerelemről, mint Erdős Renée (1879–1956).

A századelő nemzedékének, melyet utóbb joggal neveztek „második magyar reformnemzedék”-nek, mindenekelőtt a két korszakos jelentőségű folyóirat, a *Huszadik Század* és a *Nyugat* adott fórumot. Az 1900-ban induló *Huszadik Század* és az egy évvel később megalakult Társadalomtudományi Társaság fontos fejezet a magyar kultúra és értelmiség történetében. Jászi Oszkár, Somló Bódog és nemzedéktársaik képviselték elsőként csoportkötelékben azt az utóbb illúzióknak bizonyult pozitívista meggyőződést, hogy a tudomány nemcsak feltárni hivatott a társadalmi történések mélyén rejlő törvényeket, hanem egyúttal megjelölni az utat a szociális anomáliák és igazságtalanságok felszámolásához is. Mindenekelőtt a szociológiát művelték és favorizálták, amelybe beleértették a társadalom tanulmányozásának valamennyi területét. S maga a *társadalom* is mint legfontosabb és legátfogóbb kollektív alakulat ekkor és náluk foglalta el az addig egyeduralkodó *nemzet* helyét.

A Nyugat

A *Nyugat* első száma 1908. január 1-jén jelent meg. Főszerkesztője Ignotus, szerkesztői Fenyő Miksa és Osvát Ernő. Ignotus (Veigelsberg Hugó, 1869–1949) már *A Hét* vezető kritikusaként nevet szerzett magának. Az új, városias életérzés és kultúra jogáért szállt szembe a konzervatív, népies és erőszakos, az ő kifejezésével „perzekutor” (csendőri) esztétikával. A magyar közvéleményt elsőként ő ismertette meg az impresszionizmus és a szecesszió olyan alapfogalmaival, mint az „ízlés”, a „hangulat” és az „egyéniség”. A *Nyugat* első számának elején az ő *Kelet népe* című cikke áll, benne azzal a megállapítással, hogy „A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra

tart. Kelet népének is ez az útja...”

Fenyő Miksa (1877–1972), a Gyáriparosok Országos Szövetségének másodtitkára, majd 1917-től ügyvezető igazgatója, nemcsak a *Nyugat* anyagi támogatását szervezte, hanem cikkeivel is fáradhatatlan munkatársa, propagandistája a folyóiratnak.

A *Nyugat* arculatát elsősorban Osvát Ernő (1877–1929) szerkesztői tevékenysége formálta. A kilencszázas években induló nemzedék kitűnő érzékenységgű, fáradhatatlan szervezőjeként kizárólag a művészi színvonalat tartotta szem előtt, a tehetség mindenhatóságában hitt. Ő fedezte fel Babits Mihályt, Móricz Zsigmondot és Füst Milánt. A *Nyugat* kezdetben csak keveseket ért el (mintegy 800 előfizetője volt), de az írók számára már ekkor is rangot, presztízst jelentett. Hosszabb távon akkora volt a hatása, hogy a 20. század elejének-derekának egymást követő írónemzedékeit a *Nyugat* első, második, harmadik és negyedik generációjaként tartja számon az irodalomtörténet. Osvát toleranciájának is voltak korlátai, pl. az avantgárd költészet nem nyert bebocsátást a folyóiratba. A háború után igyekezett nyitni az ifjabb nemzedékek felé (az ún. népi irányzattal sokkal megértőbb volt, mint az avantgárddal).

Míg a *Huszdik Század* körére a pozitivista-evolucionista áramlatok hatottak leginkább, a *Nyugat* íróira egyrészt az életfilozófiák, mindenekelőtt Schopenhauer és Nietzsche, később Bergson, másrészt Freud és a pszichoanalízis. A modernség a századfordulón nem köthető kizárólagosan sem a társadalmi, sem a művészeti megújuláshoz. Jászi Oszkár a tudományba és haladásba vetett hit magaslatáról utasította el a 19. század – *utóbb* ugyancsak modernnek elismert – dekadens költészetét. Az elsők között ismerte fel Ady Endre eredetiségét, de jelentőségét leszűkítette a

feudális elmaradottság ellen lázadó magyarság-versekre. Ha a modernség jelentését kiterjesztjük a századforduló valamennyi jelentős kulturális újítására, meg kell békülnünk azzal, hogy egymással összeférhetetlen irányzatokat hozunk közös nevezőre.

A *Nyugat* a magyar irodalmi hagyományoktól elszakadva, a kortárs európai irodalom kihívásaira akart válaszolni. Valójában nem a jelenhez fordult, hanem a félmúlthoz: a romantikus zsenielmélet, az esztéticista művészetfelfogás és az impresszionista kritika érveihez. A romantika felől értelmezett szimbolizmus és szecesszió mellett helyet kaptak benne az impresszionista és naturalista törekvések is. Már Szerb Antal megállapította, hogy bár a *Nyugat* a magyar kultúrából addig hiányzó szellemi áramlatokat fogadott be, nem vette figyelembe a legújabb fejleményeket. Teljesítménye „nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett”.

Napjainkban vita tárgya a magyar irodalomtörténet-írásban, hogy nem túlozták-e el az 1960-as évektől a *Nyugat* jelentőségét. E sorok írója fölöttébb kétségesnek tartja azt a fölvetést, hogy a *Nyugat* ellenzéke egyenrangú lett volna vele. Már az „ellenzék” politikai ízű terminológiája sem szerencsés, mert a hatalomnak van ellenzéke, márpedig éppen a *Nyugatot* támadta a mindenkori hivatalosság, és maga a *Nyugat* a művészi ízlés alapján szerveződött, nem politikai alapon. A két háború közötti időszakban, 1927-ben – Adynak felerősödött kultuszát figyelembe véve – a hivatalos kultúrpolitika ajánlatot tett ugyan arra, hogy meg kellene szüntetni az irodalom „ketté szakadását”, de úgy, hogy a *Nyugattól* várta volna el az engedményeket.

Ady Endre (1877–1919)

Vidéki újságíróként kezdte pályáját, a fennálló politikai status quo éles szemű kritikusaként. Kevesen ismerték annyira az elmaradottságához öntudatosan ragaszkodó magyar mentalitást, mint ő. Publicisztikája mintegy kísérleti műhelyévé vált költészetének. Első jelentős kötetének, az *Új verseknek* (1906) már a nyitó darabja is egyik politikai cikkének attitűdjét és kifejezésmódját vette át. Eredetisége kezdetben abban nyilvánult meg, hogy a szimbólumoknak rendkívül összetett jelentést adott. De költőként is „emberi dokumentumokat” kívánt adni, nem hitt az elefántcsonttoronyban, és fontos volt számára a közönség figyelme. Rendkívüli hatását elsősorban konfrontatív magatartásának köszönhette. Egy sokszorosan ellenőrzött ideologikus térben, sokat sulykolt jelszavak világában lépett fel Ady a maga új, a beidegzéseket mélyen sértő jelképeivel, és ezeket a protestáló gesztus túlfűtött, felfokozott modalitásával emelte a versek centrumába. A politikát, amiről a reformkor és az 1848-as szabadságharc után a költők lemondtak, tulajdonképpen Ady fedezte fel és hódította meg újra a költészet számára.

Kíméletlen bírálója volt a magyarság ezeréves fennállását ünneplő nemzeti káprázatnak. Kuruc-verseinek színtere mintegy megfordítása annak, mint amit a legendák mutattak: olyan világ, ahol nem diadalmas, lovagias, nyalka hősök élnek, hanem uraktól becsapott, kesergő, vádló, mindenre elszánt szegénylegények. A honában bujdosóvá lett kuruc tragikus jelképe ugyanazt a politikai élet peremére szorult, reménytelenül lázadó sorsot idézi fel, mint a magyarság-versei. A maga nemzetföltését mindenekelőtt abban jelölte meg, hogy megvétózza a hivatalos Magyarország nemzetföltését. A

Nekünk Mohács kell című verse (1908) valójában fordított himnusz, melyben Istentől nem az áldását, hanem a verését kéri a magyarságra. Ugyanakkor végzetes elrendelésnek hitte és hirdette kötődését „utálatos, szerelmes nációjához” (*Az én magyarságom*, 1908). Ez magyarázza, hogy vállalta a költő-vátesz szerepet, noha pontosan látta annak megkésetttségét.

Nem kevésbé volt átütő hatású szerelmi lírája. Sorsszerű igazolásként élte meg, hogy találkozott a romantikusan elképzelt nagy szerelemmel, Brüll Adéllal, egy kereskedő feleségével, akit (nevét megfordítva) Lédának nevez verseiben (a mitológiában is szerepel a Léda név, Zeusz egyik kedvese). Követte az asszonyt Párizsba, és a modern nagyváros távlatot adott dekadencia-élményének és magyarság-kritikájának. A közvélemény joggal látott nemcsak botrányt, hanem lázadást is szerelmükben, hiszen Léda zsidó volt, férjes asszony és idősebb Adynál. Mégis – vagy talán épp a botrány miatt – ezekkel a versekkel barátkozott meg a pesti polgári közönség leghamarabb. Reinitz Béla és mások érzelmes zenéjével népszerű szonok lettek, kabaréműsorok kedvelt számai.

Ady *Vér és arany* című kötete (1907) harci riadóként mozgósította a kicsi, de lelkes progresszív tábor. Móricz Zsigmond egyenesen a felszabadítóját ünnepelte Adyban: a verskötetet egyetlen éjszaka alatt olvasta el, és a megvilágosodás erejével hatott rá. Ady érzékeny pontján támadta a nemzeti önteltséget és a szexuális képmutatást, amikor műveletlen, gazzal benőtt, elvadult ugarként mutatta fel a magyar tájat, és nyíltan merte kívánni, „nagyon kívánni”, sőt „beszennyezni” is az imádott asszonyt. Nemcsak első munkatársa volt a *Nyugatnak*, hanem példaképe, lobogója és reklámja is. Már 1909-ben a folyóirat külön Ady-számot adott ki, 1913-tól szerkesztőként is feltüntették nevét. Ady versei hamar esztétikai mércévé

váltak az új irodalom hívei körében, és a *Nyugatot* lebecsülő avantgárd költők is elismerték őt. Az 1910-es évek ifjú nemzedékének egyenesen anyanyelve lett Ady költészete. A Monarchia más nemzetiségű írói szemében is vitathatatlan tekintélynek örvendett.

Az *Új versektől* kezdődően valamennyi verseskötetében – Baudelaire korszakos művének, *A Romlás virágainak* (1857) példáját követve – ciklusokba rendezte verseit; a gondosan megkomponált kötetnek sokszor külön nyitó verse van. Az egyes ciklusok tematikus egységet alkotnak. Ady ügyelt rá, hogy verscímei – a kereszténység (illetve a mítoszok és a folklór) misztikus-szent számának megfelelően – három szóból álljanak. Az egymással ellentétes életérzést és magatartást előtérbe állító ciklusokat lehetőleg szimmetrikusan helyezi el kötetében. Évente publikált új kötetet, s ezekben törekedett új motívumok és tematikus rétegek bevonására – így jelentett újdonságot a *Vér és arany* kötetben az élet-halál versek ciklusa, Az *Illés szekerén* kötetben (1909) az istenes és a forradalmi, a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben (1910) a kuruc versek ciklusa.

Lírájának egyik legszembevetőbb sajátossága a megnyilatkozó alany *hipertrófiája*: a kozmikus méretű küzdelem el-elbukó és ismét újrakezdő hőse ő, aki mintha a művésztől elvárt, „felfokozott élet” nietzschei programját valósítaná meg. Jelképvilága a romantikusan fölértékelt én köré szerveződik – de hát ennek az én-nek nem akármilyen megpróbáltatást: a magyarságot fenyegető végzetet, illetve a „Minden Egész eltörött” egyetemes rettenetét kell elviselnie (*Kocsi-út az éjszakában*, 1909). Sajátos vitális-organikus szimbólumok jellemzik e költészetet: az Élet a legfőbb vonatkozáspont, még akkor is, ha a vers éppen az elmúlásról szól (*Temetés a tengeren, Párizsban járt az Ősz*, 1906), és örökös harc folyik, akár szerelme,

Léda az ellenfél (*Héja-nász az avaron*, 1905), akár a megszemélyesített aranybálvány, a „disznófejű Nagyúr” (*Harc a Nagyúrral*, 1905). Gyakori szerepjátékai és a társakat jelölő többes szám használata is az én kiterjesztését, illetve megsokszorozását jelenti.

Adyt hírlapírói vénája is segítette abban, hogy befolyásolni tudja a közvélemény alakulását. Ő az első a magyar irodalom történetében, aki nemcsak ambicionálta, de képes is volt előidézni saját kultuszának kiépítését. Petőfit még szerkesztőjének, Vahot Imrének kellett reklámoznia és sztárolnia, Ady viszont amikor csak tehetett, maga kezdeményezett, cipőit Nizzából rendelte, szívesen láttatta magát dandynek, sikerültebb fényképeit képeslapként küldte el híveinek. Az ismételten viták középpontjában álló költőt totális lázadónak tekintették, akit nem lehet másként olvasni, mint „állandó viaskodással és állandó megütközéssel”. Nem csupán a tabuk folyamatos ledöntését és a költői illetékesség radikális kiterjesztését jelentette ez, hanem egy szándékosan kirakatba tett, megtervezett botrányozást is: *Nietzscheánus küldetéstudattal, hírlapírói kivitelben*. Ady féltékenyen örködött költői elsőségén, nem egyszer elhatárolódott saját táborától is. Ugyanakkor a túlméretezett hírlapi támadássorozatnak köszönhető, hogy az új magyar költészet a századelőn akkora figyelmet kapott.

1910 után jelentős fordulat következett be költészetében. A szecessziós-szimbolista látásmódot expresszionista elemeket is tartalmazó, majd ezzel feszültségben álló archaizáló-egyszerűsítő szemlélet váltotta fel. E váltást a világháború – Ady által az első pillanattól élesen elítélt – démonikus világa még jobban fölerősítette. A korábbi magánmitológia helyét immár kollektív mítosz foglalta el: a nemzeti történelem és a Biblia

képzeteire és tudatára épített sorsszimbólumok kerültek középpontba. Az egykori „Holnap hőse” most a „Tegnap hű tanúja”-ként próbálja megőrizni magát „egy új emberű új világra”. Az utolsó pályaszakasz reprezentatív gyűjteménye csak a háború végén, röviddel halála előtt jelent meg (*A halottak élén*, 1918).